

Svobodová, Iva

Podstatná jména

In: Svobodová, Iva. *Morfologie současného portugalského jazyka. I, Slovní druhy neslovesné*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 47-67

ISBN 978-80-210-7007-3; ISBN 978-80-210-7010-3 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130717>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4. PODSTATNÁ JMÉNA

4.1. Obecná charakteristika

“Podstatná jména neboli **substantiva** tvoří základní slovní druh, který pojmenovává substance (tj. potenciální nositele příznaků a participanty procesů chápané jako izolované a relativně samostatné entity), zahrnuje v sobě gramatické kategorie rodu a čísla a může plnit syntaktickou funkci subjektu nebo objektu.“¹⁰¹

Z významového hlediska se podstatná jména dělí na **jména obecná** (portugalsky „nomes comuns“) a **jména vlastní** („nomes próprios“). Zatímco podstatná jména obecná, zvaná také **apelativa**, označují obecné denotace, vlastní podstatná jména přímo označují či pojmenovávají obecné podstatné jméno a jsou spjata jen s jedním označovaným objektem. Při tvorbě tvarů množného čísla však u vlastních jmen dochází k přenášení názvu jednoho objektu na mnoho jiných na základě společných rysů. Tak se děje v případě, že jde o:

- a) metaforické přirovnání (*Não há muitos Saramagos* .“Není mnoho spisovatelů, jak je Saramago.”);
- b) metonymické přirovnání: (*Há muitos Van Ghog na Galeria* .„V galerii je mnoho obrazů Van Ghoga.”);
- c) názvy skupinové, které označují jevy téhož jména (*Dia dos Santos* „Dušičky“).

Jinou sémantickou klasifikací substantiv je dělení na **jména konkrétní** (portugalsky „nomes concretos“) a **jména abstraktní** („nomes abstratos“¹⁰²), a to podle povahy denotátu nebo přiřaditelných objektů mimojazykové reality (smyslově vnímatelných nebo smyslově nevnímatelných, tedy mentálních)¹⁰³. Abstrakta označují buď děje a v tom případě jsou odvozena od sloves (*pensar* „myslet“ ► *o pensamento* „myšlení“) nebo vlastnosti, kdy jsou odvozena od sloves nebo jmen přídavných (*saber* „vědět, znát, umět“ ► *a sabedoria* “-moudrost, fresco “svěží, čerstvý“ ► „frescura“ - svěžest). Konkrétní podstatná jména označují názvy osob, zvířat a věcí.

„Dělení podstatných jmen na apelativa/propria a abstraktní/konkrétní jsou spíše lexikologické povahy a s gramatickými vlastnostmi substantiv souvisí jen nepřímým“¹⁰⁴.

101 B. Zavadil, P. Čermák (2010:148).

102 Podle starého pravopisu psáno *abstracto*.

103 Tamtéž.

104 Tamtéž.

V portugalštině mohou ovlivnit například použití členu či tvoření plurálu.

Formálně lze portugalská substantiva segmentovat na dvě části: kmen (tvarotvorný základ) a gramatickou koncovku. Kmen je vždy tvořen kořenem (bázovým morfémem, slovo tvorným základem), k němuž se mohou přiřazovat různé morfémy gramatické i derivační. Nominální sufix (gramatická koncovka) může být komplexní povahy; může být tedy složen z aglutinačně spojených morfů, z nichž první je nositelem gramatické kategorie rodu, druhý pak nositelem gramatické kategorie čísla: mes-a → mes-a-s.

4.2. Gramatická kategorie životnosti

Gramatické rozlišování rodu substantiv na životná a neživotná nemá ve slovním druhu portugalských podstatných jmen žádné gramatické důsledky. A. Erhart připomíná, že: „k tomuto dělení na životná a neživotná substantiva došlo v dobách, kdy vznikaly primitivní náboženské představy (animismus, fetišismus)“¹⁰⁵. Ty byly podle něj také důvodem toho, „že i některé názvy věcí byly zařazeny do třídy životných. S postavením ženy v patriarchální rodině pak zřejmě souvisí i to, že v některých východoafrických jazycích jsou názvy velkých věcí rodu mužského, názvy malých věcí rodu ženského.“¹⁰⁶ V průběhu dalšího vývoje jazyků se stupňovala formalizace rodu substantiv (neživotná maskulina a feminina – stůl, židle, apod.), jejímž dovršením bylo „uplatnění kategorie rodu u adjektiv – jako nástroje gramatické shody. Jen v jazycích, kde takováto shoda existuje, je možno mluvit o rodu jako o gramatické kategorii.“¹⁰⁷ Jazyky indoevropské patrně odlišovaly rod životný a neživotný již v nejstarších dobách. Většina staroindoevropských jazyků (sanskrt, řečtina, latina), má systém trigenerický založený na třech rodech: maskulinum, femininum a neutrum. V novindoevropských jazycích existuje na jedné straně bigenerický (dvourodý) systém (portugalština, francouzština, španělština), na druhé straně může dojít k jeho doplnění o čtvrtý gramém (v češtině je to rod ženský, mužský, střední a mužský rod neživotný). Některé indoevropské jazyky, jako například němčina, uchovaly původní trojčlenný systém, jiné naproti tomu gramatickou kategorii rodu ztratily.¹⁰⁸ Na druhé straně jsou však četné jazyky kavkazské a americké, které mají velmi rozšířené rozšiřování rodu. „V jazycích drávidských například se rozlišuje rod vyšší - rozumný (lidé, bozi) a nižší - nerozumný (zvířata, věci)“.¹⁰⁹ Důsledně

105 A. Erhart (2001: 86)..

106 Tamtéž.

107 Tamtéž.

108 Tamtéž.

109 Tamtéž.

třídění podle pohlaví (maskulinum – femininum) existuje v jazycích semitohamitských. Největší počet rodových *gramémů* se vyskytuje v jazycích bantuských: ty mají 8-10 jmenných tříd (osoby, rostliny, velké věci, malé věci, apod.). V mnoha jazycích naproti tomu kategorie rodu úplně chybí: uralské, altajské, zatímco skandinávské jazyky mají *utrum* a *neutrum* (tj. rod společný a střední).¹¹⁰

4.3. Gramatická kategorie rodu v portugalštině

V portugalštině existují *substantiva jednorodová* (portugalsky „substantivos/nomes unigenéricos“) a *dvourodová* (portugalsky „substantivos/nomes bigenéricos“). Základem gramatické kategorie rodu v portugalštině je významová opozice „maskulinum“ a „femininum“. Podle B. Zavadila je z lingvistického pohledu nutno rozlišovat gramatickou kategorii rodu v jazyce (čistě *gramémy*) od ontologického přirozeného rodu (pohlaví) u živých bytostí. Mezi gramatickým a přirozeným rodem není však vždy jednoznačná korespondence. Do jedné z obou rodových tříd musí totiž vstupovat každé substantivum bez ohledu na to, zda jeho ontologický korelát (tedy jeho referent) vykazuje nebo nevykazuje znaky pohlavního dimorfismu.¹¹¹ To dokazují takové příklady, jako: *o filho x a filha* „syn“ x „dcera“, *o cesto x a cadeira* „koš“ x „židle“. „Gramatickou kategorii rodu tedy nelze chápat jako jednoznačné vyjádření rodu přirozeného“¹¹².

Ontologická opozice u živých bytostí pak vyústila v klasifikaci substantiv do dvou morfologických tříd, z nichž každé přísluší jiné gramatické chování¹¹³

1. maskulina jsou substantiva vyžadující u dvojvýchodného adjektiva či jiných slovních druhů adjektivní povahy použití mužského rodu;
2. feminina jsou substantiva vyžadující u dvojvýchodného adjektiva či jiných slovních druhů adjektivní povahy použití ženského rodu.¹¹⁴

V portugalštině *rod mužský* („o género masculino“) – zahrnuje podstatná jména, která nesou člen mužského rodu: *o aluno* „žák“, *o pão* „chléb“, *o poema* „báseň“. Substantiva *rodu ženského* („o género femenino“) pak mají člen rodu ženského: *a casa* „dům“, *a mão* „ruka“. Někdy opozici gramatického rodu pomáhá rozlišovat rod přirozený, jehož lze sémanticky využít při pojmenování některých živých bytostí, pokud u nich

110 Tamtéž.

111 B. Zavadil, P. Čermák (2010:149).

112 Tamtéž.

113 Tamtéž.

114 Tamtéž.

existuje zvláštní pojmenovací tvar pro příslušnost k mužskému nebo ženskému pohlaví: *filho x filha* „syn x dcera“, *professor x professora* „profesor x profesorka“.

Rod podstatných jmen však ne vždy koresponduje s přirozeným rodem pohlaví, není pravidelný, ani co se týče významu ani co se týče jeho koncovky.¹¹⁵

Mužského rodu jsou pak vlastní jména mužů, názvy funkcí a povolání, které jsou jimi vykonávány: (*João* „Jan“, *mestre* „mistr“, *padre* „otec“, *rei* „král“); názvy zvířat mužského pohlaví (*cavalo* „kůň“, *galo* „kohout“, *gato* „kocour“); názvy jezer, hor, oceánů, moří, řek, větrů, které vznikly zánikem přístavků *lago* „jezero“, *monte* „hora“, *oceano* „oceán“, *rio* „řeka“, *vento* „vítr“ (o *Amazonas* „řeka Amazonka“, o *Atlântico* „Atlantický oceán“, o *Alpes* „Alpy“, o *tufão* „tajfun“, o *furacão* „hurikán“); názvy měsíců a světových stran (*março*, *setembro*¹¹⁶.... *norte*, *sul*...).

Ženského rodu jsou zejména: vlastní jména žen a funkce a názvy povolání jimi vykonávané (*Maria*, *a professora* „profesorka, učitelka“, *doutora* „doktorka“, *rainha* „královna“); názvy zvířat ženského pohlaví (*a égua* „klisna“, *a galinha* „slepice“, *a gata* „kočka“); toponymické názvy měst a ostrovů, které jsou odvozeny od podstatného jména *a cidade* „město“ nebo od podstatného jména *a ilha* „ostrov“ (*a Sicília*, *as Antilhas*). Existují však také toponyma mužského rodu, protože jsou odvozena od podstatných jmen, která jsou také mužského rodu: *o rio* „řeka“, *o porto* „přístav“ (o *Rio de Janeiro* nebo o *Porto*).

Z výše uvedeného vyplývá, že substantiva pojmenovávající živé bytosti zároveň signalizují příslušnost k rodu. Existuje však i řada portugalských substantiv pojmenovávajících živé bytosti, která tuto příslušnost nesignalizují: *o crocodilo* „krokodýl“, *a formiga* „mravenec“, *a rã* „žába“, *a lebre* „zajíc“, apod. V tomto případě se hovoří o tzv. **vespolných substantivech**¹¹⁷, portugalsky („substantivos epícenos“).¹¹⁸ Gramatický rod u nich s rodem přirozeným nesouvisí, protože tu neexistují pojmenování pro pohlavně rozlišné dvojice. Podstatná jména vyjadřující názvy zvířat, která mají stejný tvar a rod pro obě pohlaví, jsou v portugalstině například: *a águia* „orel, orlice“, *a mosca* „moucha“, *o polvo* „chobotnice“, *a pulga* „blecha“, *o tigre* „tygr“, *a sardinha* „sardinka“. U některých vespolných substantiv je však možné analyticky specifikovat pohlaví lexikálně syntaktickým postupem použitím upřesňujícího substantiva *macho*¹¹⁹ „samec“ nebo *fêmea*, přičemž se však nemění rod hlavního substantiva.

115 Tamtéž.

116 Podle nového pravopisu 2009 se názvy měsíců píší malým písmenem. Podle starého pravopisu se však používala písmena velká.

117 B. Zavadil, P Čermák (2010:150).

118 Z řeckého *epíkoinos* „společný“.

119 B. Zavadil, P Čermák (2010:150).

Gramatický rod lze rozeznat také formálně, a to podle exponentu neboli gramatické koncovky. Substantiva mužského rodu jsou ta, která jsou zakončena na nepřízvučné *-o* (*o aluno* „žák“, *o livro* „kniha“, *o lobo* „vlk“, *o banco* „lavice“). Ženského rodu jsou ta substantiva, která jsou zakončena na nepřízvučné *-a* (*a aluna* „žákyně“, *a caneta* „propiska“, *a mesa* „stůl“). Substantiva označující předměty zakončena na *-ema*, *-oma*, která pochází z řečtiny, jsou však rodu mužského: *o cinema* „kino“, *o emblema* „emblém“, *o sistema* „systém“, *o telefonema* „telefonát“, *o diploma* „diplom“, *o idioma* „jazyk“.¹²⁰ Mužského rodu jsou také substantiva zakončena sufixem na *-ama*, *-asma*, *-eta* a některá další: *o clima* „klima“, *o cometa* „kometa“, *o dia* „den“, *o fantasma* „duch“, *o mapa* „mapa“, *o planeta* „planeta“, *o telefonema* „telefonát“, *o fonema* „foném“. Podstatná jména zakončena na *-ão* jsou buď rodu mužského, jsou-li konkrétní (*o balcão* „x“ „pult, balkon“, *o feijão* „fazole“, *o algodão* „bavlna“) anebo rodu ženského, jsou-li abstraktní (*a operação* „operace“, *a produção* „výroba“, *a opinião* „názor“, *a educação* „výchova“).

Ženského rodu mohou však být podstatná jména, která jsou zakončena na *-o*. K nim se řadí například zkrácená slova, jako *a foto* (původně *a fotografia*), *a moto* (původně *a motocicleta*). Některá podstatná jména mohou pro jeden jediný tvar vykazovat tzv. **bigeneričnost**, jsou tedy *dvourodá*, přičemž v rodě ženském a mužském nemají stejný a často ani podobný význam: *o grama* „gram“ *x a grama* „trávník“¹²¹ nebo *o/a componente*.

Podstatná jména zakončena na *-e* či **na souhlásku** mohou být jak rodu mužského, tak rodu ženského, *o sal* „sůl“, *o nariz* „nos“, *o mar* „moře“, *a dor* „bolest“, *o calor* „horko“, *a cor* „barva“, apod.

120 C. Cunha, L. Cintra (1999:198).

121 Viz kapitola: Problematika nestálého či měnícího se rodu.

4.4. Přechylování

4.4.1. Heteronymie, derivace, konverze

Jak již bylo řečeno, gramatický rod s rodem sémantickým /ontologickým/ ne vždy souvisí, ale přesto se uplatňuje jako “signalizátor ontologického rodu tam, kde je možnost opozice maskulinum x femininum vázaná na zvláštní lexémy pro pojmenování bytostí mužských (samčích) a bytostí ženských (samičích).¹²² Vytváření jazykových pojmenování pro ženské protějšky k živým bytostem mužským se nazývá tzv. **přechylování** neboli **moce** (portugalsky „moção“). Podle B. Zavadila však jde o slovtvorný postup patřící do lexikologie, nikoli do morfologie¹²³. Portugalština má k dispozici celkem 3 slovtvorné možnosti: heteronymii, derivaci a konverzi.¹²⁴

1. heteronymie, jejíž princip spočívá v tom, že: „každý člen lexikálně sémantické dvojice je pojmenován samostatným bázovým morfémem“:¹²⁵

m.	f.	m.	f.
<i>boi – býk</i> ▶ <i>vaca – kráva</i>		<i>genro – zeť</i> ▶ <i>nora – snacha</i>	
<i>cão – pes</i> ▶ <i>cadela – fena</i>		<i>homem – muž</i> ▶ <i>mulher – žena</i>	
<i>cavalo – kůň</i> ▶ <i>égua – klisna</i>		<i>marido – manžel</i> ▶ <i>mulher – manželka</i>	
<i>carneiro – beran</i> ▶ <i>ovelha – ovce</i>		<i>pai – otec</i> ▶ <i>mãe – matka</i>	
<i>zangão – trubec</i> ▶ <i>abelha – včela</i>		<i>padrasto – otčím</i> ▶ <i>madrasta – adoptivní matka</i>	
<i>bode – kozel</i> ▶ <i>cabra – koza</i>		<i>macho – samec</i> ▶ <i>fêmea – samice</i>	

122 B. Zavadil., P. Čermák (2010:150). Z řeckého *epíkoinos* „společný“.

123 Tamtéž.

124 Tamtéž.

125 Tamtéž.

2. *derivace*, která spočívá v tom, že „bázový morfém je oběma členům dvojice společný a významový rozdíl mezi příbuznými lexémy se vyjadřuje derivačním morfémem.“¹²⁶

m.	f.	m.	f.
avô – dědeček ▶ avó – babička		profeta – věstec ▶ profetisa – věstkyně	
cônsul – konzul ▶ consulesa – konzulka		rapaz – kluk ▶ rapariga – dívka	
czar – car ▶ czarina – carevna		rei – král ▶ rainha – královna	
herói – hrdina ▶ heroína – hrdinka		réu – obžalovaný ▶ ré – obžalovaná	
poeta – básník ▶ poetisa – básnířka		frade – řeholník ▶ freira – jeptiška	

3. *konverze*, která spočívá v tom, že „bázový morfém je oběma členům dvojice společný, významový rozdíl mezi příbuznými lexémy však není nijak signalizován ve kmeni slovy, projevuje se pouze příslušností každého z členů dvojice k jiné rodové třídě.“¹²⁷ V portugalštině existují v této souvislosti tzv. *společná podstatná jména* („nomes comuns“). Příslušnost k různým rodovým třídám je vyjádřena koncovkou *-a*, *-esa*, *-isa*, *-ona*, *-oa*, *-ã*. Podstatná jména zakončena na *-o* mění svou koncovku na *-a*: *aluno* – *aluna* (žák – žákyně), *cantor* – *cantora* (zpěvák – zpěvačka), *gato* – *gata* (kocour – kočka), *lobo* – *loba* (vlk – vlčice), *pombo* – *pomba* (holub – holubice). Podstatná jména, která jsou ukončena na *-ês* mění svou koncovku na *-esa*: *camponês* – *camponesa* (venkovan – venkovanka), *freguês* – *freguesa* (zákazník – zákaznice), *português* – *portuguesa* (Portugalec – Portugalka), *francês* – *francesa* (Francouz – Francouzka). Podstatná jména zakončena na *-eta* mění někdy svou koncovku na *-isa*: *profeta* – *profetisa* (věstec – věstkyně), jindy zůstávají nezměněna. Podstatná jména, která označují šlechtický titul, mají v ženském rodě koncovky *-esa*, *-essa*, *-isa*: *abade* – *abadesa* (opat – abatyně), *conde* – *condesa* (kníže – kněžna), *duque* – *duquesa* (vévoda – vévodkyně), *sacerdote* – *sacerdotisa* (duchovní, kněz, mnich – mniška), *príncipe* – *princesa* (princ – princezna), *barão* – *baronesa* (baron – baronka).

Podstatná jména, která jsou zakončena na *-ão* mohou tvořit ženský rod třemi způsoby:¹²⁸

1. *-ão* → *-oa*: *ermitão* → *ermitoa* (poustevník – poustevnice); *patrão* → *patroa* (patron – patronka, zaměstnavatel – zaměstnavatelka); b) *-ão* → *-ã*: *cidadão* → *cidadã* (občan – občanka); *irmão* → *irmã* (bratr – sestra); *castelão* – *castelã* (kastelán – kastelánka), *cirurgião* – *cirurgiã* (chirurg – chirurgka); c) *-ão* → *-ona*: *comilão* – *comilona* (jedlík mužský i ženský rod); *solteirão* – *solteirona* (starý mládenec – stará panna).

126 Tamtéž.

127 Tamtéž.

128 C. Cunha, L. Cintra (1999:193-195).

Někdy dochází k nepravdělnému tvoření ženského rodu: například: *ladrão – ladra – ladrona*: zloděj - zlodějka), *lebrão – lebre* (zajíc samec, zaječice /samice zajíce), *sultão – sultana* (sultán – sultánka), *ator – atriz*¹²⁹ (herec – herečka), *imperador –imperatriz* (císař – císařovna), *embaixador –embaixatriz – embaixadora* (velvyslanec – manželka velvyslance – velvyslankyně).

Podstatná jména bigenerická, která končí na *-e* jsou většinou uniformní, tzn., že mají stejný tvar pro mužský a ženský rod, který je vyjádřen členem či jiným operátorem, denominátorem či operátorem nebo okolními atributy: *o/a agente*, *o/a artista*, *o/a colega*, *o/a cliente*, *o/a dentista*, *o/a estudante*, *o/imigrante*, *o/a turista*, *o/a intérprete*, *o/a jornalista*, *o/a jovem*, *o/a pianista*.

Pouze následující podstatná jména, která končí na *-e*, mají tvar ženského rodu odlišný: *governante – governanta* (guvernér – guvernérka), *infante – infanta* (infant – infantka), *monge – monja* (mnich – mniška).¹³⁰

4.4.2. Sémantické využití opozice maskulinum femininum

„O gramatickou opozici maskulinum x femininum a jeho morfologické vyjádření se neopírá jen lexikálně-sémantická opozice přirozeného rodu. U pojmenování neživých předmětů se jí využívá i tak, že dochází k sémantické diferenciaci jak u výrazově stejných, tak u přechýlených podstatných jmen.“¹³¹

U výrazově stejných podstatných jmen se tak můžeme setkat s následujícími opozicemi: *o cabeça „velitel“ x a cabeça „hlava“*, *o capital „kapitál“ x a capital „hlavní město“*, *o cometa „kometa“ x a cometa „drak“*, *o cura „farář“ x a cura „léčba“*, *o guarda „strážník, hlídač“ x a guarda „stráž, hlídka“*, *o guia „návod, směrnice, průvodce“ x a guia „potvrzení, průvodní list“*, *o lente „univerzitní profesor“ x a lente „čočka (oční)“*, *o voga „kormidelník (veslice)“ x a voga „móda, veslování“*.¹³²

U přechýlených slov se příslušností k rodovým třídám rozlišují například takové opozice, jako jsou: *a cesta „koš, nůše“ x o cesto „ošatka“*; *o cubo „krychle, kbelík“ x a cuba „nádrž, kád, džber“*; *o jarro „džbán“ x a jarra „konvice, váza“*; *o rio „řeka“ x a ria „zátoka“*; *o saco „pytlík, igel. taška, sáček“ x a saca „pytel, velký žok“*; *a fossa „jáma“*

129 Podle starého pravopisu: *actor x actriz*.

130 C. Cunha, L. Cintra (1999:195).

131 B.Zavadil, P. Čermák (2010:152)

132 C. Cunha, L. Cintra (1999:187).

x o fosso „propast, jáma“; a barca „bárka, loďka, člun“ x o barco „plavidlo, koráb“; o caneco „krígl, konvice“ x a caneca „hrníček“¹³³

4.4.3. Problematika nestálého či měnícího se rodu

Někdy má na rod podstatného jména vliv diatopický¹³⁴ i diafazický¹³⁵ faktor. V některých dialektologických oblastech se například používá **as rins* místo *os rins* „ledviny“. Podstatné jméno ** o árvore* „strom“ místo *a árvore*, **a suor* místo *o suor* „pot“. Také *a cor* „barva“ a *a dor* „bolest“ se používají v některých oblastech nespisovně v mužském rodě: **o dor*, **o cor*. Nestabilní používání gramatického rodu může souviset mimo jiné také s vývojovými změnami.¹³⁶

Někdy jsou změny dány také rozdíly mezi evropskou a brazilskou variantou portugalštiny. Například *componente* „složka, součást, komponent“ je v portugalštině evropské používán nejčastěji v ženském rodě a v mužském rodě je pak jeho použití omezeno na sémantickou oblast industriální. V brazilské portugalštině se naopak vyskytuje pouze v mužském rodě a velmi sporadicky v rodě ženském beze změny významu.

Velké rozdíly však existují v rodě substantiv, která byla přejata z cizích jazyků. Například podstatné jméno *duche* (z francouzského *douche*) je mužského rodu v evropské portugalštině, ale ženského rodu v portugalštině brazilské. *Toilette* je v brazilské portugalštině mužského rodu používáno ve významu WC, zatímco v portugalštině evropské je rodu ženského a používá se ve významu úpravy zevnějšku a oblékání si dámské večerní róby, nebo také ve významu toaletního stolku. Co se týče anglicismů, zde stojí za zmínku substantiva *media* a *gang*, která byla v brazilské portugalštině modifikována na *mídia* a *gangue* (s cílem zachování stejné výslovnosti). Tato podstatná jména jsou rodu ženského v portugalštině brazilské, zatímco v portugalštině evropské jsou rodu mužského (*os media*). Podstatné jméno *omelete* nebo *omeleta* je v portugalštině evropské používáno v ženském rodě, přestože slovník *Dicionário Aurélio* u něj uvádí rod mužský.¹³⁷

133 Seznam příkladů ze (B.Zavadil, P. Čermák. 2010:152) byl upraven pro potřeby portugalské morfologie.

134 Jsou to takové fenomény, které jsou v jazyce produkovány na základě geografického rozlišení.

135 Jsou to takové fenomény, které odráží jazykový styl či registr a s tím je spojeno například také dělení jazyka do mluveného a psaného, lidového a spisovného, atd.

136 M. C.de F.e Gouveia (2009:429-449).

137 M. C.de F.e Gouveia (2011:93).

4.5. Gramatická kategorie čísla – numerus

4.5.1. Obecná charakteristika

Nejčastěji rozlišují jazyky jen poměrně neurčitě pojem jednosti a mnohosti, vyjádřený morfologicky v *singuláru* (číslu jednotném) a v *plurálu* (číslu množném). Povaha plurality není však ve všech jazycích stejná: „Některé jazyky, jako je například čínština nebo jazyk nahkauri na Nikobarách gramaticky nemusejí vyjadřovat číslo žádné a tvar jednotného čísla je stejný jako tvar čísla mužského. Jiné jazyky naopak rozeznávají různé druhy plurality: duál, triál, kvartál, což je rozlišování skupin dvou, tří, čtyř. Tak je tomu například v melanéských jazycích či v australském *wailbiri* a *worora*. Existuje také *paukál*, který označuje neurčitou avšak málo početnou mnohost.“¹³⁸

Kromě morfologického a lexikální vyjádření však lze plurál v některých jazycích vyjádřit i jen prostou *reduplikací* substantiva: „Tak je tomu například v indonéském jazyce, kde *burung* = *pták* a *burung burung* = *ptáci*. Povaha plurálu však může být různá; vedle *inkluzivnosti* (my= ty + já – oslovená osoba je zahrnuta) a *exkluzivnosti* (my = já+ on, oslovená osoba není zahrnuta) může plurál označovat spíše než mnohost jen pouhou skupinovitost či kolektivnost, jako je tomu v jazyce *lingit*, v němž plurál může být formálně vyjádřen jen v kombinaci singuláru s číslovkou.“¹³⁹

Při vyjadřování gramatické kategorie čísla většinou tvar slova koresponduje s jeho sémantickým obsahem. Jinak je tomu v případě pomnožných podstatných jmen, zvaných *pluralia tantum*, kde plurálová forma substantiva nemá v opozici žádný singulár a věcně žádné množství nemusí vyjadřovat (v češtině například *nůžky*). Naproti tomu existují *singularia tantum*, tedy substantiva, která z různých důvodů plurál vyjádřit nemůžou (*paz* „*mír*“). Od těchto dvou případů se liší *kolektivum* (substantivum hromadné), které označuje neurčitý a tedy nepočítatelný celek (*listí*, *armáda*, *aristokracie*), který je vyjádřen sice v singuláru, ale obsahuje význam hromadnosti, tzv. kolektivum.¹⁴⁰

Sémantickou vlastností substantiv je počítatelnost. Ta se chápe jako schopnost být počítán, tedy spojován s číslovkami, popř. členy. Některá substantiva, jako například osoby a zvířata jsou obvykle *počítatelná*. Jiná substantiva, například látková a abstraktní, jsou často *nepočítatelná*. „Bezprostřední souvislost ne/počítatelnosti s číslem je však jen v tom, že jen počítatelná v zásadě umožňují vlastní užití plurálu. V některých jazycích se rozdíl ne/počítatelnosti promítá i do existence a užití řad adverbii – *much water x many*

138 F. Čermák (1994:102).

139 Tamtéž.

140 Tamtéž.

books.¹⁴¹

4.5.2. Gramatická kategorie čísla v portugalštině

Z výše uvedeného vyplývá, že: „tak, jako kategorie rodu má svůj základ v ontologické opozici rodu přirozeného, má gramatická kategorie čísla svůj základ v ontologické kategorii kvantity¹⁴². V portugalštině existuje číslo jednotné a číslo množné. Zatímco jednotné číslo nevyžaduje žádný *kongruenční exponent* (tedy koncovku vyjadřující shodu), pak množné číslo vyžaduje exponent *-s*¹⁴³ V portugalštině se však situace komplikuje tím, že exponent *-s* má více alomorfů, které existují v komplementární distribuci: *-s*, *-es*, *-ns*, *-ães*, *-ãos*, *-ões*, *-o*. Někdy je navíc plurál podstatných jmen doprovázen i fonetickou změnou vokalické kvality, jak uvidíme dále. Tvar množného čísla podstatných jmen v portugalštině souvisí s tvarem jednotného čísla.

Podstatná a přídavná jména zakončená na **samohlásku či diftong** tvoří množné číslo pomocí připojení nominální koncovky *-s*: *gato* – *gatos* (kocour, -ři), *gata* – *gatas* (kočka, -y), *peru* – *perus* (krocán, -i), *irmã* – *irmãs*, (sestra, -y), *apod.*¹⁴⁴

Podstatná a přídavná jména zakončená na *-m* tvoří plurál pomocí koncovky *-ns*: *armazém* – *armazéns* (sklad, -y), *item* – *itens* (položka, -y), *jardim* – *jardins* (zahrada, -y), *bombom* – *bombons*, *álbum* – *álbuns*, *jejum* – *jejuns* (půst, -y).¹⁴⁵

141 Tamtéž.

142 B. Zavadil, P Čermák (2010:155).

143 Tamtéž.

144 C. Cunha, L. Cintra (1999:181-190).

145 Tamtéž.

Z hlediska výslovnosti dochází kromě připojení *-s* [ʃ] také ke změně zavřenosti samohlásky v přízvučné slabice, kdy se polovysoké (polozavřené) [O] mění na polootevřené či polonízské [ɔ]:¹⁴⁶

[O]	[ɔ]
<i>almoço</i> „oběd“, <i>corpo</i> „tělo“, <i>esforço</i> „úsilí“, „snaha“, <i>fogo</i> „oheň“, <i>imposto</i> „daň“, <i>jogo</i> „hra“, <i>olho</i> „oko“, <i>osso</i> „kost“, <i>porco</i> „vepř, prase“, <i>povo</i> „lid, národ“.	<i>almoços</i> , <i>corpos</i> , <i>esforços</i> <i>fogos</i> , <i>impostos</i> , <i>jogos</i> <i>olhos</i> , <i>ossos</i> , <i>porcos</i> <i>povos</i>

Výjimkou jsou však ta podstatná jména, v nichž za přízvučnou samohláskou následují:

nazály či *palatály*:

[O]	[O]
<i>abono</i> „přepdatné“, <i>dono</i> „pán, majitel“, <i>estajo</i> „pouzdro, penál“, <i>molho</i> „omáčka, marináda“, <i>piolho</i> „veš“, <i>mocho</i> „sova“, <i>encosto</i> „hřbet“, <i>repolho</i> „zelí“, <i>rosto</i> „obličej“.	<i>abonos</i> , <i>donos</i> , <i>estajos</i> , <i>molhos</i> , <i>piolhos</i> , <i>mochos</i> , <i>encostos</i> , <i>repolhos</i> , <i>rostos</i> .

nebo *rn* či *rr*:

[O]	[O]
<i>adorno</i> „ozdoba, okrasa“, <i>suborno</i> „úplatek, podplácení“, <i>cachorro</i> „pes“	<i>adornos</i> , <i>subornos</i> , <i>cachorros</i>

U podstatných jmen zakončených na *-ão* existují tři plurálové alomorfy – *ãos*, *-ães*, *-ões*.

Plurálová koncovka *-ãos* se vyskytuje u těch podstatných jmen, jejichž latinský tvar byl zakončený na *-anus*, jak dokládají následující příklady: *manum* → *mão* → *manus* → *mãos*, *germanu* → *irmão* → *germanos* → *irmãos*, *orphanum* → *órfão* „sirotek“ → *orphanos* → *órfãos*, *crístão* → *crístãos*, *grão* → *grãos*, *órgão* → *órgãos*, *pagão* → *pagãos*, *sótão* → *sótãos*.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ C. Cunha, L. Cintra (1999:181).

Další alomorfní plurálovou koncovkou je **ães**. Ta se vyskytuje u těch podstatných jmen, jejichž latinský tvar byl zakončený na *-anes*, jak ukazují následující příklady: *canem* → *cão* → *canes* → **cães**; *panum* → *pão* → *panes* → **pães**, a podobně také: *alemão* → *alemães*, *capitão* → *capitães*, *atalão* → *atalães*, *charlatão* → *charlatães* (šarlatán).¹⁴⁸

Třetí možnou koncovkou vyjadřující plurál je **-ões**. Ta se vyskytuje u podstatných jmen, jejichž latinský tvar byl zakončený na *-ones*: *actionem* → *ação* → *actiones* – **ações**¹⁴⁹, *leonem* → *leão* „lev“ → *leones* → **leões**, *orationem* → *oração* „věta, modlitba“ → *orationes* → **orações**. Podobně je tomu v případě dalších substantiv: *canção* „píseň“ → *canções*, *certidão* „potvrzení“ → *certidões*, *coração* „srdce“ → *corações*, *feijão* „fazole“ → *feijões*, *ladrão* „zloděj“ → *ladrões*, *lição* „lekce“ → *lições*, *nação* „národnost“ → *nações*, *obrigação* „povinnost“ → *obrigações*. U augmentativ rovněž dochází k připojení této plurálové koncovky: *rapagão* → *rapagões* „velký kluk“, *homenzarrão* → *homenzarrões* „velký člověk“, *vozeirão* → *vozeirões* „velký povyk“, *casarão* → *casarões* „velký dům“.

Některá podstatná jména mají dva až tři tvary v množném čísle: *aldeão* „vesničan“ → *aldeões*; *aldeãos*, *aldeães*, *corrimão* „zábradlí“ → *corrimões*, *corrimãos*; *verão* → *verões*, *verãos*; *sultão* → *sultões*, *sultães*; *sacristão* → *sacristães*, *sacristões* „kostelník“. V takových případech, kdy je fakultativní možnost výběru plurálové koncovky, je nejčastěji používaná koncovka **-ões**.

U podstatných jmen ukončených na **-n, -r, -s, -z** je plurál vyjádřen koncovkou **-es**: *íman* „magnet“ → *ímanes*, *líquen* „lišejník“ → *líquenes*, *cânon* „kánon“ → *cânones*, *dólar* → *dólares*, *cadáver* „mrtvola“ → *cadáveres*, *deus* „bůh“ → *deuses*, *ananás* → *ananases*, *país* → *países*, *rapaz* → *rapazes*, *voz* → *vozes*.¹⁵⁰

Podstatná jména, která jsou paroxytonní a končí na **-s** či **-x** mají stejný tvar v jednotném i v množném čísle: *o/os atlas*, *o/os alferes* „praporčík“, *o/os ourives* „zlatník“, *o/os pires* „tácek“, *o/os lápis* „tužka“, *a/as cítis* „kůže, pokožka“, *o/os oásis* „oáza“, *o/os fénix* „fénix“, *o/os ônix* „onyx“, *o/os tórax* „hrud“.¹⁵¹

Podstatná jména zakončena na **-al, -ol, -ul** tvoří plurál změnou konsontantu **-l** na **-is**: *capital* → *capitais*, *anzol* „udice“ → *anzois*, *azul* → *azuis*. Výjimkou jsou: *mal* → *males*, *cônsul* → *cônsules*.

Podstatná jména ukončena na přízvučné **-el** mají v množném čísle koncovku: **-éis**, podstatná jména zakončená na nepřízvučné **-el** mají v množném čísle koncovku **-eis**: *anel* „prsten“ → *anéis*, *papel* → *papéis* ale: *móvel* „nábytek“ → *móveis*, *túnel* → *túneis*.¹⁵²

148 C. Cunha, L. Cintra (1999:182).

149 Podle starého pravopisu: *acção*, *acções*.

150 C. Cunha, L. Cintra (1999:185).

151 Tamtéž.

152 C. Cunha, L. Cintra (1999:186).

V případě podstatných jmen zakončených na přízvučnou slabiku *-il* se v množném čísle koncovka mění na *-is*: *ardil* „lest“ → *ardis*, *covil* „doupě“ → *covis*, *peitoril* „parapet, římsa“ → *peitoris*.¹⁵³

Podstatná jména zakončená na nepřízvučnou slabiku *-il* mají plurálový exponent *-eis*: *fóssil* „zkamenělina“ → *fósseis*, *projétil* „střela“ → *projéteis*¹⁵⁴, *réptil* „plaz“ → *répteis*.¹⁵⁵

Deminutivní podstatná jména zakončená na sufix *-zinho* či *-zito* mají plurálovou koncovku obsaženou jak ve slovním základu, tak i v sufixu. Plurálová koncovka kořene však postrádá část exponentu *-s*: *cãozinho* → *cãezinhos*, *leãozinho* → *leõesinhos*, *balãozito* → *balõesitos*, *hotelzito* → *hoteizitos*¹⁵⁶.

Obecně platí, že místo přízvuku v podstatném jméně množného čísla je stejné, jako v čísle jednotném. Existují pouze čtyři výjimky: *carácter* → *caracteres*, *júnior* → *juniores*, *sénior* → *seniores*, *espécimen* → *especímenes*.¹⁵⁷

U kompozit je tvoření množného čísla obdobné. Kompozita, která jsou vytvořena aglutinačně, mají plurálovou koncovku stejnou jako podstatná jména základní: *bancarrota* „bankrot“ → *bancarrotas*, *girassol* „slunečnice“ → *girassóis*, *malmequer* „kopretina věcnová – jedlá“ → *malmequeres*, *passatempo* „kratochvíle“ → *passatempos*.

Podstatná jména vytvořená juxtapozicí pak tvoří plurál několika způsoby. V případě, že kořeny jsou buď dvě podstatná jména nebo jedno podstatné jméno a jedno přídavné jméno, pak plurálový exponent mohou a nemusí přijmout oba dva kořeny. Některá kompozita mají více plurálových variant: *couve-flor* „květák“ → *couves-flores/couves-flor*, *peixe-espada* „tkaničnice stříbřitá“ → *peixes-espadas/peixe-espada*, *guarda-cadeiras* „protiděřová folie na židle“ → *guarda-cadeiras*, *amor-perfeito* „maceška – violka trojbarevná“ → *amores-perfeitos*.

Pokud je první kořen sloveso a druhý kořen podstatné nebo přídavné jméno nebo sloveso, pak přijímá plurálovou koncovku pouze druhý kořen: *bate-chapa* „kovář“ → *bate-chapas*, *beija-flor* „kolibřík“ → *beija-flores*, *porta-voz* „mluvčí“ → *porta-vozes*, *guarda-chuva* „deštník“ → *guarda-chuvas*, *ruge-ruge* „šustění oblečení“ → *ruge-ruges*.

Pokud je slovo složeno z jednoho neohebného kořene a z jednoho ohebného podstatného nebo přídavného jména, pak přijímá plurálovou pouze druhý kořen: *ex-presidente* → *ex-presidentes*, *sempre-noiva* „truskavec, rdesno ptačí“ → *sempre-noivas*, *abaixo-assinado* „níže podepsaný“ → *abaixo-assinados*, *vice-cônsul* → *vice-cônsules*.

Pokud je podstatné jméno tvořeno ze dvou jmen spojených předložkou, pak přijímá plurálovou koncovku pouze první z nich: *ave-do-paráiso* „rajka“ → *aves-do-paráiso*,

153 Tamtéž.

154 Podle starého pravopisu: *projétil*, *projécteis*.

155 C. Cunha, L. Cintra (1999:187).

156 Tamtéž.

157 C. Cunha, L. Cintra (1999:185).

caminho-de-ferro „železnice“ → *caminhos-de ferro, estrela-do-mar* „mořská hvězda“ → *estrelas-do-mar, lua de mel* „líbánky“ → *luas de mel*¹⁵⁸.

Pokud je složené slovo složeno ze dvou podstatných jmen, ale to druhé je specifickým determinantem, pak pouze první přijímá plurálovou koncovku: *navio-escola* „lodní škola“ → *navios-escola, palavra-chave* „klíčové slovo“ → *palavras-chave*. U slova *palavra-chave* existuje také varianta: *palavras-chaves*.

4.5.3. Singularia tantum a pluralia tantum

Obecně platí, že „kategorie čísla je na svůj ontologický aspekt vázána mnohem více než kategorie rodu“¹⁵⁹, přičemž při vyjadřování gramatické kategorie čísla existuje mezi formou slova a jeho obsahem obvykle soulad. Jinak je tomu však v případě pomnožných podstatných jmen, zvaných **pluralia tantum**, kde „plurálová forma substantiva nemá k sobě žádný singulár a co do obsahu věcně žádné množství nemusí vyjadřovat“¹⁶⁰, u podstatných jmen **singularia tantum**, které z různých důvodů plurál vyjádřit nemůže, a u hromadných kolektiv (**substantiva hromadná**), které si „vytvořily některé jazyky vedle singuláru a plurálu k označení neurčitěho a tedy nepočítatelného množství.“¹⁶¹ V portugalštině existují všechny tyto tři druhy podstatných jmen.

U substantiv zvaných pluralia tantum existuje často shoda s češtinou, zejména u pojmenování složených ze dvou symetrických částí: *os olhos* „brýle“, *as olheiras* „kruhy pod očima“, *as andas* „chůď“, ale i u jiných nesymetricky tvořených referentů (i abstraktních): *os bens* „majetek“, *as férias* „prázdniny“, *as alvíssaras* „nálezně“, *os anais* „letopisy“, *os arredores* „okolí“, *as belas-artes* „krásné umění“, *as cãs* „šediny“, *as cócegas* „lechtání“, *as condolências* „kondolence“, *as endoenças* „Zelený čtvrtek“, *as exéquias* „pohřeb“, *as expensas* „útraty“, *as fezes* „kal, usazenina“, *os parabéns* „blahopřání“, *as núpcias* „sňatek“, *os pêsames* „upřímná soustrast“, *as primícias* „první plody“, *os víveres* „potravin“.

Je zde třeba zmínit také pojem **soubořovost** podstatných jmen, jejichž plurálová forma nemá význam množství jednotlivin, ale jednotkou počítání je jejich pár nebo obvyklý soubor. Jsou lingvisté toho názoru, že „soubořovost“ je vhodné pokládat také za gramatikalizovanou kategorii.¹⁶²

158 Podle starého pravopisu *lua-de-mel* /*luas-de-mel*.

159 B. Zavadil, P. Čermák (2010:160).

160 Tamtéž.

161 Tamtéž.

162 http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.5/publications/PanevSevc_SaS.pdf

Souborovost mohou – jako význam zakotvený v jazykovém systému – vyjadřovat v zásadě všechna substantiva. Pro některá substantiva je však tento význam prototypický. Tato substantiva se často užívají v plurálu, jejich plurálová forma je přitom běžně používána k označení souboru. Souborový význam jako prototypický předběžně přisuzujeme substantivům označujícím: tělesné části: párový význam mají vedle prostého plurálu např. substantiva *as mãos* „ruce“, *os olhos* „oči“, *os pulmões* „plíce“, *as asas* „křídla“, *as pernas* „nohy“ označují pár nebo různě rozsáhlý soubor (u koní, pavouků, stonožek atd.); soubor často nespecifikovaného počtu jednotlivin; *os dentes* „zuby“, *as cãs* „šediny“, *as pestanhas* „řasy“, *as unhas* „nehty“; předměty určené pro tyto tělesné části: *as luvas* „rukavice“, *os brincos* „náušnice“, *as meias* „ponožky“, *os esquis* „lyže“; další předměty denní potřeby *as chaves* „klíče“; obvyklé, běžně prodejné nebo používané balení: *os fósforos* „sirky“, *os cigarros* „cigarety“, *os lenços* „ubrousky“, *as cartas* „karty“; rodinné příslušníky tvořící páry nebo skupiny: *os pais* „rodiče“, *os avôs* „prarodiče“, *os irmãos* „sourozenci“, *os gêmeos* „dvojčata“; a další, např. *as escadas* „schody“, *as parênteses* „závorky“, *as aspas* „uvozovky“.¹⁶³

K podstatným jménům *singularia tantum* patří v portugalštině hromadná substantiva, abstraktní substantiva a látková substantiva, jako jsou například názvy kovů, přírodních produktů, světových stran, větrů, vlastností, věd a umění, náboženství a politických stran: *o ouro* „zlatο“, *a platina* „platina“, *o trigo* „pšenice“, *o leite* „mléko“, *o sul* „jih“, *a ignorância* „ignorance“, *a caridade* „charita“, *a arquitetura*¹⁶⁴ „architektura“, *a informática* „informatika“, *o cristianismo* „křesťanství“, *o socialismo* „socialismus“; atd.

Některá podstatná jména látková gramaticky patří do třídy singuláru, ontologicky však nejde o jednu individualizovanou jednotku. Pojem kvantity se u nich při jazykové stylizaci rozlišuje jen u pojmenování tzv. veličin diskontinuitních (diskrétních), složených z odlišitelných jednotlivin, které jsou počítatelné. Látky jako *voda*, *vino*, *sníh*, apod., jsou považovány zpravidla za kontinuitní. Jsou měřitelné, nikoli však počítatelné (ne absolutně, ale z hlediska životní praxe). Proto se jazykově prezentují jako totalita spadající do třídy singuláru (*vinho* „vino“, *açúcar* „cukr“, *neve* „sníh“, *areia* „písek“, *gelo* „led“, *ferro* „železo“, *farinha* „mouka“, *ouro* „zlatο“). U pojmenování určitých porcí dané látky, které už počítatelné jsou, taková substantiva samozřejmě plurál mají: *os pães* „bochníky chleba“, *os vinhos* „vína, láhve vína, sklenice vína“, *as águas* „láhve vody“, *os ares* „klíma“. To znamená, že mohou přijmout exponent plurálu s tím, že se mění z nepočítatelných v počítatelné.¹⁶⁵ Také jména abstraktní se obvykle z důvodu logických nepoužívají

163 Panevová, Ševčíková. (2011:163-176).

164 Podle starého pravopisu: *arquitectura*.

165 Tamtéž.

v plurálu. Denotují abstraktní pojmy, které nebývají počítatelné: vlastnosti, procesy, stavy, vztahy, apod. Pojem kvantitativní u nich zpravidla nepřichází v úvahu: *a liberdade* „svoboda“, *a maternidade* „mateřství“, atd. Některá z nich však mají vedle abstraktního významu ještě další význam, konkrétní a v tomto druhém významu pak připouštějí i plurál: *a amizade* – *as amizades* „přátelství – přátelé“. Některá abstrakta připouštějí plurál, jestliže je možno chápat je distributivně: *o amor* „láska“ *x os amores* „lásky (láska k různým osobám)“; *ânsia* „touha, dychtivost“ *x ânsias* „úzkost/nauzea“.

4.6. Pád – casus

4.6.1. Obecná charakteristika

Pád znají především jazyky flektivní, aglutinační a introflexní, i když v různé podobě. Flektivní jazyky mívají pro týž pád podle rodu a deklinačních vzorů více koncovek. Aglutinační jazyky, které neznají rod, mívají pro týž pád jen jednu koncovku, obvykle však ve dvou variantách (pro potřeby vokálové harmonie). Počet pádů se různí. „Finština má například 14-15 pádů, čeština 7 pádů, arabština 2-3 pády, irština a němčina má 4 pády, albánština a turečtina má 5 pádů a kavkazská lakština má údajně 49 pádů. V jazycích, které pády nemají (a nemají tudíž ani volný slovosled), vyjadřují spolu se slovosledem jejich funkci předložky a adverbia. Pokud jazyk pády má, tvoří jim paralelně předložky nebo záložky konkurenci, ovšem v součinnosti s nimi, nikoli výlučně.“¹⁶⁶

Oproti tomu románské jazyky, které vznikly z lidové latiny, si nezachovaly latinský pádový systém, ten byl totiž nahrazen výlučně předložkovými perifrastickými vazbami.

Latinský pádový systém měl šest pádů: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, instrumentál a vokativ. Tento systém odráží původní indoevropský stav. **Nominativ** je typicky pádem subjektu (podmětu), tj. především agentu (činitele děje) a bývá reprezentativním slovníkovým tvarem. **Genitiv** odpovídá pádu druhému, může vyjadřovat přívlástek neshodný a často vyjadřuje kvantitu a posesivitu, popř. vlastnost; **dativ** odpovídá pádu třetímu, je pádem nepřímého předmětu (respektive životného předmětu) a plní obvykle funkci adresáta děje. **Akuzativ** odpovídá pádu čtvrtému, má funkci přímého předmětu a označuje manipulovaný předmět, resp. patiens (ten, který přijímá děj). **Vokativ** je poměrně řídký a tam, kde je, je často i málo frekventovaný. Slouží k označení oslovované osoby a užívá se proto především u vlastních jmen. **Instrumentál** je adverbialním pádem

166 F. Čermák (1994:104).

prostředku, nástroje, apod. Odpovídá českému sedmému pádu. Čeština má ještě navíc tzv. **lokativ** neboli lokál, který odpovídá šestému pádu. Je adverbialním pádem a vyjadřuje především významy lokální a temporální. V ugrofinských jazycích je lokál velmi bohatě rozrůzněný, protože existují trojice lokálních pádů vnitřních a vnějších. Kromě těchto pádů existují například ve finštině pády podílnosti a částečnosti (neurčitého množství) nazývaný **partitiv**. Pád zvaný **essiv** vyjadřuje *existenci někde* či *funkci jako něco* (Ipsena – jako chlapec, když jsem byl chlapec), **absesiv** pak absenci něčeho (takita – bez kabátu“), **komitativ** je pád společnosti, spolupůsobení, **instruktiv** je pád způsobu či prostředku, **translativ** zprostředkovává význam změny.¹⁶⁷

4.6.2. K otázce pádu v portugalštině

Přestože gramatiky portugalského jazyka se nezmiňují o kategorii pádu, není tento přístup zcela jednoznačný. Je pravda, že zatímco v češtině každá předložka vyžaduje rekcčně substantivum ve tvaru některého z existujících morfologických pádů a vytváří s ním komplexní výrazovou strukturu pádu¹⁶⁸, v portugalštině je tvar substantiva použit izolačně, a to bez pádové koncovky s tím, že syntaktický vztah je vyjádřen předložkou (tedy satelitním morfémem). Shodujeme se s názorem B. Zavadila, který obhájí existenci pádu ve španělštině¹⁶⁹: „...podíváme-li se na pád z hlediska onomaziologického (jež je v gramatice nepochybně spolehlivější, než je hledisko sémaziologické, neboť výrazová forma často pravou povahu sémantických vztahů zastírá), pak se nám tato kategorie i ve španělštině (v našem případě v portugalštině) bude jevit ve zcela jiném světle“.¹⁷⁰ Jak ve španělštině, tak v portugalštině totiž existují „ty syntaktické funkce substantiv, které v češtině vytvářejí základ sémantiky prostých pádů, tj. funkce nominativní, genitivní, dativní, akuzativní, vokativní a v širokém slova smyslu *circumstativní* (lokální a instrumentální)“.¹⁷¹ Těmto kategoriálním významům odpovídají ve španělštině (a v našem případě v portugalštině) „víceměně ustálené výrazové prostředky, díky jimž můžeme ve výpovědích tyto pádové vztahy rozlišovat. Nejsou to však prostředky morfologické povahy, jak v češtině, nýbrž *prostředky premorfologické*“.¹⁷² Předložky v portugalštině, stejně jako ve španělštině, „existují jako formálně oddělitelné

167 F. Čermák (1994:105-106)

168 Mluvnice češtiny, II, 53.n apud B. Zavadil, P. Čermák. (2010:164).

169 B. Zavadil, P. Čermák (2010:164).

170 Tamtéž.

171 Tamtéž.

172 Termín J. Šabršuly apud: Tamtéž.

slovo, v pádové konstrukci (ve spojení se substantivem) však plní funkci satelitního gramatického morfému a v jazykově strukturačním pádu ztrácí nebo oslabuje svůj původní referenční význam.¹⁷³

Nominativ

Je pádem integračním s funkcí pojmově pojmenovací.¹⁷⁴ „Ve větě vykazuje funkci podmětu (subjektu) nebo nominálního predikátu (predikativu). Jeho výrazová struktura se vyznačuje nepřítomností předložky a většinou také přítomností členu.“¹⁷⁵

Genitiv

Stejně jako v portugalštině tak i ve španělštině je pádem, který „signalizuje vztah substantiva k jinému substantivu a implikuje syntaktickou závislost“¹⁷⁶. Zahrnuje v sobě řadu kvalifikujících významů: vztah části a celku (*a porta da casa* „dvěře domu“), vztah mezi původcem a rezultátem (*a obra de Camões* „dílo Camôese“), vztah mezi substancí a dějem na ní zaměřeným (*a leitura dos livros* „čtenba knih“), vztah míry, množství a úhrnu (*um copo de água* „sklenice vody“). Genitiv může plnit funkci **depredikační transpozice**, neshodného přívlastku, jehož výrazová struktura je charakterizována předložkou **de** a popřípadě také přítomností členu: *as chaves do professor* „klíče učitele/profesora“, *um curso de linguística* „kurs lingvistiky“, *as avenidas de Lisboa* „Lisabonské ulice“, apod. Předložka **de** však bývá součástí výrazové struktury i jiných pádů.¹⁷⁷

Dativ

„Dativ signalizuje substanci, k níž je slovesný děj orientován. Může jít o různé významové odstíny: „prospěchovost nebo neprospěchovost“¹⁷⁸ (*Ofereceu uma prenda ao seu amigo*. „Daroval dárek svému příteli“); „udání proživatele vjemu nebo pocitu“¹⁷⁹ (*O seu comportamento não agradao ao seu pai*. „Jeho jednání otce nepotěšilo.“); „adresáta činnosti“¹⁸⁰ (*Escreveu aos avôs*. „Napsal rodičům.“), atd. Dativ většinou plní funkci nepřímého předmětu (ve výše uvedených příkladech), ale také může mít funkci přívlastku¹⁸¹ (*homenagem à liberdade – pocta svobodě*). Výrazová struktura dativu je u portugalského substantiva předložka „a“ nebo „para“.

Akuzativ

Akuzativ vykazuje mnoho významových odstínů: „od vzniku substance přes zásah, jímž je substance podstatně nebo nepodstatně měněna, vnějškově postihována,

173 B. Zavadil, P Čermák (2010:165).

174 B. Zavadil, P Čermák (2010:166).

175 Tamtéž.

176 Tamtéž.

177 Tamtéž.

178 Tamtéž.

179 Tamtéž.

180 Tamtéž.

181 Tamtéž.

ovlivňována, nebo na niž je proces (slovesný význam) pouze inertně zaměřen.¹⁸² Jeho sémantická vlastnost je ta, že pojmenovává substantivum v akuzativu, který je „cílovým participantem procesu“¹⁸³ (*patient*). Z hlediska syntaktického mu odpovídá funkce přímého předmětu“. Akuzativní funkce substantiva je v portugalštině vyjádřena standardně nulovou předložkou.

Objektiv

Objektiv je pádová funkce „založená na významu zasaženosti v nejširším slova smyslu a vyplývající ze sémantické i syntaktické valence (rekce) predikačního slovesa, případně adjektiva v jakékoli větnečlenské funkci.“¹⁸⁴ Substantivum v objektivu bývá doprovázeno primárními předložkami (*a, com, de, por, para, em*, atd.). Portugalský objektiv odpovídá zhruba funkci českého předmětu předložkového, i když stav v češtině nemůže brát jako hlavní kritérium. Tato funkce v portugalštině je občas interpretována také okolnostně (cirkumstativně).

Cirkumstativ

Sémantická charakteristika cirkumstativu spočívá ve „vyjádření vnějších okolností procesu, vlastnosti nebo jejich okolnostních příznaků“.¹⁸⁵ Tyto okolnosti mohou být povahy místní, časové, způsobové nebo v širokém slova smyslu příčinné (důvodové), účelové, podmínkové nebo přípustkové.¹⁸⁶ Ze syntaktického hlediska je cirkumstativ pádem okolnostního určení. „Často dochází k synkretismu výrazových sktruktur mezi cirkumstativem a objektivem. Rozlišovacím kritériem je v prvé řadě významová funkce: objektiv vyplývá ze sémantické i syntaktické valence řídicího lexému (slovesa, adjektiva) a vyjadřuje nějaký odstín zasaženosti, zatímco cirkumstativ vyjadřuje okolnost pojatou spíše jako okolnost vnější“¹⁸⁷. Pokud jde o valenci, je možno rozlišit cirkumstativ valenční a nevalenční, kdy ten nevalenční, tedy fakultativní, je cirkumstativní suplement.: *Escreve à mão. „Píše ručně.“* Cirkumstativ valenční je obligatorní (cirkumstativní komplement),¹⁸⁸ např: *Põe o livro na mesa. „Položil knihu na stůl“.* Je také nutno dodat, že k výrazovým strukturám cirkumstativu patří také struktura bez předložky: *Ficou seis meses no Porto. „Zůstal šest měsíců v Portu.“*

Vokativ

Vokativ zaujímá mezi pády ve španělštině a v portugalštině specifické postavení. „Je to

182 Tamtéž.

183 Tamtéž.

184 Tamtéž.

185 Tamtéž.

186 Tamtéž.

187 Tamtéž.

188 B. Zavadil, P Čermák (2010:170).

pád postojový s vyhraněně komunikační funkcí, stojící mimo strukturu věty. Vokativní funkce substantiv je vyjádřena bez předložky a bez členu.¹⁸⁹

4.6.3. Stupeň podstatných jmen

Deminutiva a augmentativa jsou některými gramatiky považována za kategorii stupně podstatných jmen. Pozitiv je bezpříznakový tvar, jako je například: *chapéu* a *boca*; augmentativ vyjadřuje nadřazenost: *chapelão*, *bocarra*; deminutiv vyjadřuje podřadnost: pak *chapeuzinho*, *boquinha*.¹⁹⁰

pozitiv	podřadnost – deminutivní stupeň	nadřazenost – augmentativní stupeň
<i>chapéu</i>	<i>chapeuzinho</i>	<i>chapelão</i>

189 Tamtéž.

190 C.Cunha, L. Cintra (1999:198)